

Commentaar

Het functioneren van de parlementaire democratie gezien vanuit anarchistisch perspectief

Th. Holterman

Één van de punten van kritiek die Vonhoff op de parlementaire democratie heeft is de kwaliteit van wetgeving. Deze laat naar zijn mening te wensen over. Een ander punt van zijn kritiek is dat de parlementariër in zijn onafhankelijkheid wordt bedreigd. Deze punten van kritiek zijn niet nieuw. De anarchist Domela Nieuwenhuis formuleerde reeds aan het begin van deze eeuw soortgelijke kritiekpunten in zijn *Het parlementarisme in zijn wezen en toepassing*.¹ Zijn kritiek heeft echter een grotere reikwijdte. Ze sluit op een bepaalde manier aan bij wat Tjeenk Willink zich afvraagt. Die ziet namelijk achter de vraag wat er mis is met de parlementaire democratie de vraag naar de functie van de overheid in onze samenleving; en achter de discussie over het functioneren van het parlement de discussie over de functie van het parlement. Dat zijn vragen die ook voor Domela Nieuwenhuis spelen. Het parlement is bij hem als een tak die geënt is op de reuzeboom van het kapitalisme. Het zijn daarbij de economische voorwaarden die de politiek regelen en beheersen. En zolang de macht aan het geld is – zo luidt zijn eenvoudige hypothese – zal de macht nooit komen in de handen van de lieden die het geld niet hebben.²

Parlement: een ideologisch construct

Het gaat hier inderdaad om een 'eenvoudige' hypothese, omdat ze slechts het geld van niet-overheidspersonen of personen-substraten (in onze tijd multinationals bijvoorbeeld) als doorslaggevende machtsbron aanwijst. De maatschappelijke situatie is echter aanzienlijk ingewikkelder geworden om zonder meer een directe relatie tussen geld, macht en het disfunctioneren van het parlement aan te kunnen wijzen. Zo is de nationale staat zelf een financiële machtsfactor geworden, wanneer die staat begrepen wordt als herverdelers van financiële middelen. Maar ook al gaat

het om een eenvoudige hypothese, dan betekent dit nog niet dat de economische invalshoek om kritiek op het functioneren en de functie van het parlement te onderbouwen, gemist kan worden. Het is opmerkelijk dat die invalshoek in bijna alle 'burgerlijke' beschouwingen ontbreekt, hoe treffend de 'burgerlijke' kritiek op zichzelf ook is.

De nationale staat treedt niet alleen op als herverdelers van financiële middelen, hij is ook een zeer grote uitvoerder van werken en dienstverlener. Er gaat dus in meervoudige zin heel wat geld om. Omdat er in die sfeer 'leuke dingen voor de mensen' te doen zijn, zullen parlementariërs meer (en meer) geneigd zijn zich met beleidsuitvoering bezig te gaan houden, in plaats van de bufferfunctie van het parlement te garanderen tegen een eigenmachtig en eigenzinnig optredende nationale staat. Toen de nationale staat nog een beperkte taak had (nachtwakersstaat) kon die controle-functie mogelijk naar behoren functioneren. Nu de nationale staat een sociale verzorgingsstaat is – in onttaking? – waarbij zovelen, individuele burgers en lagere rechtsgemeenschappen (gemeenten, provincies) in materiële zin van hem afhankelijk zijn geworden, zal die controlefunctie moeten falen. Het veld is ten aanzien van de controlemomenten niet meer te overzien.

Eén van de weinigen die daar in het kader van de gestarte discussie oog voor heeft is de Groningse staatsrechtgeleerde Vis. Hij wijst er in een interview in *Hervormd Nederland* van 6 april 1985 namelijk op dat het apparaat (het parlement) waarvan politici zich bedienen een 19de-eeuws apparaat is, en als ideologisch construct de vrucht is van de Franse revolutie. Dat is nu precies het element dat steeds door (klassieke) anarchisten naar voren wordt gebracht. Zij zijn bereid op het politieke vlak in het parlement een vooruitgang te zien waar het om doorzettende volksinvloed gaat. Maar tegelijk zijn ze zo realistisch om op te merken dat die volksinvloed niet de hele bevolking toekomt maar een beperkt deel. Zij zijn dan ook niet bereid te blijven hangen in een soort kritiek zoals die bijvoorbeeld door Vonhoff en Tjeenk Willink wordt gegeven, hoewel ze die zeker kunnen delen. Daarbij ben ik ten dele voorbij gegaan aan het type kritiek dat van Den Uyl afkomstig is, en die mij enigszins onwaarachtig in de oren klinkt. Over dit laatste iets meer.

Vormen van decentralisatie

Den Uyl maakt gewag van het feit dat de regering misbruik maakt van haar machtssituatie (vergelijk zijn betoog elders in deze bundel). Welke regering maakt daar als het haar uitkomt niet misbruik van? En moet uitgesproken Den Uyl erop wijzen dat in de afgelopen jaren de staat zich versterkt heeft en de regering centralistischer is gaan optreden? Maar is dat niet iets geweest waar sociaal-democraten immer naar hebben gestreefd, als dat hun uitkwam? Het is bijvoorbeeld nog maar goed twintig jaar geleden dat in die kring het toenmalige PVDA-Eerste-Kamerlid Brongersma in het maandblad *Socialisme en Democratie* waarvan Den Uyl hoofdredacteur was mocht schrijven dat de wegen en penitentiaire inrichtingen in Portugal beter waren dan in Spanje. In Portugal verkeerden zij ook in betere staat dan op het moment in Nederland het geval was, zo meldde Brongersma. Dit alles was het resultaat van het optreden van de (Portugese) staat. 'Waar de staat dienaren vond die intelligentie aan energie paarden,' zo betoogde Brongersma, 'zijn ook bewonderenswaardige resultaten bereikt.'³

Onderwijl heeft Den Uyl geen ongelijk als hij wijst op mogelijkheden van misbruik door de regering van de machtssituatie en van haar centralistischer optreden. Dat zal hem ook vanuit een anarchistische visie worden nagegeven. Het kader voor een dergelijke optiek kan zowel voor hem als voor anarchisten ontleend worden aan eenzelfde beschouwingwijze. Die werd in 1929 al aangereikt door de sociaal-democraat In 't Veld in zijn proefschrift *Nieuwe vormen van decentralisatie*. Hij merkte daarin op: 'Men kan onder democratie verstaan de heerschappij van het volk, als geheel genomen, en dus de volkssoevereiniteit als basis van een democratische staat aanvaarden. Het is duidelijk, dat een dergelijke opvatting de decentralisatie niet gunstig gezind is.'⁴ Men kan zich nu de vraag stellen hoe in deze situatie het volk vertegenwoordigd wordt. Eén van de constateringën kan zijn dat het volk direct na de verkiezingen terzijde wordt geschoven. De vertegenwoordigers gaan immers niet alleen met een blank mandaat op zak naar het parlement, maar zij zijn evenmin terugroepbaar ('recall'). Het is natuurlijk ook mogelijk, aldus In 't Veld, om democratie op te vatten in de zin van identiteit van regeerders en geregeerden. 'Bij deze opvatting van democratie zal de decentralisatie sterk bevorderd moeten

worden om het gestelde ideaal zoveel mogelijk te benaderen.' Dat is vanzelfsprekend. De identiteit tussen regeerders en geregeerden is immers alleen te bewerkstelligen door een ieder in het beslissingsspel mee te laten spelen. Daarvoor zal men de beslisstructuren naar een dergelijk (gedecentraliseerd) niveau moeten terugbrengen, opdat dit meespelen ook effectief kan geschieden.

Sommigen menen hierin een grote overeenkomst te kunnen herkennen tussen anarchistische noties en wat Rousseau in de 18de eeuw op dit punt leerde. Is dat correct? Anarchisme betekent: maatschappij zonder een 'archos', een regeerder. Het betekent dus niet een maatschappij zonder wet en recht en daarom betekent het ook niet maatschappij zonder orde. Vrijheid wordt immanent door die orde gegarandeerd, bijvoorbeeld door de materiële gelijkwaardigheid waarin een ieder verkeert en door de ontkoppeling van productie en consumptie (geen loonslavernij). Dit betekent echter niet dat er geen arbeidsplicht zou bestaan (wie gratis consumeert zal moeten bijdragen aan de voortbrenging van de produkten die gratis te consumeren zijn).

In zekere zin zitten anarchisten hier op dezelfde grondslag als Rousseau. Maar hoe zit het met de interpretatie van Rousseaus sociaal contract en de wijze waarop de algemene wil geacht wordt tot stand te komen? Ten eerste hechten anarchisten alleen waarde aan een functioneel contract, daadwerkelijk door de contractpartners afgesloten. Alleen tussen hen die medecontractant zijn geldt dat overeenkomsten nagekomen dienen te worden. Het contract wordt functioneel genoemd omdat er een specifiek te bereiken doel in wordt geformuleerd. Het gaat dus niet zozeer om één, maar om een veelheid aan overeenkomsten – als men het in affiniteitsgroepen al niet zonder overeenkomsten af kan. Ten tweede geldt de algemene wil alleen voor hen die uitdrukkelijk tot de formulering ervan hebben bijgedragen of er hun instemming mee betuigden. Dit kan op allerlei wijzen geschieden. Een instemming kan blijken door een stilzwijgende goedkeuring of door een uitdrukkelijk niet-tegen. Ten derde is het zo dat anarchisten mede de bescherming van minderheden in het vaandel voeren. Al met al betwijfel ik of dit alles aan Rousseau te ontleen is (inclusief het gebonden mandaat en de recall). Maar wie daar genoeg in scheidt kan de

anarchistische optie radicaal-democratisch noemen. Daarmee ben ik terug bij de kritiek van Vonhoff en Tjeenk Willink.

Politieke organisatie

Vonhoff haast zich om op te merken dat zijn kritiek op het parlementaire systeem ingegeven wordt vanuit een pro-parlementaire gezindheid. Ik houd staande dat hetzelfde voor anarchisten geldt, als pro-parlementair de betekenis heeft van radicaal-democratisch. Het valt niet te ontkennen dat anarchisten zich immer in termen van anti-parlementarisme hebben uitgedrukt. Maar wie kennis neemt van *Solution du problème social* (1848) van de Franse anarchist Proudhon, zal tot zijn verbazing leren dat zijn reserves ten aanzien van parlementaire democratie elementen bevatten die tot op deze dag debatten daarover levendig houden.

Andere geschriften van hem maken duidelijk dat hij ook in het door hem voorgestane maatschappelijk stelsel parlementen ziet functioneren. Hij verzuimt echter niet tevens zijn opvattingen te geven over een door hem wenselijk geacht economisch stelsel, dat een bepaalde structuur moet hebben. Blijkens zijn *Du principe fédératif* (1863), waarin hij al zijn politieke en economische opvattingen nog eens samenvat, wil hij door een 'agro-industriële federatie' de burger beschermd zien tegen kapitalistische en financiële uitbuiting. Het valt anarchisten op dat het parlementarisme dit niet doet (integendeel zelfs, het legaliseert, althans legitimeert dit). Anarchisten zijn anti-parlementair omdat zij de niet-socialistische effecten van het 'kapitalistische' parlementarisme verwerpen.

Het ideologische debat tussen anarchisten en sociaal-democraten heeft vaak gehandeld over de mogelijkheden socialistische doelen via het bestaande parlement dichterbij te brengen. Hoe dit ook zij, onjuist is de mening dat anarchisten alle nut of noodzaak van parlementen hebben geloochend. Waarom zou Bakoenin dan in zijn *Revolutionaire catechismus* parlementen hebben opgenomen in de door hem beschreven en wenselijk geachte maatschappij-organisatie? Maar ook bij hem is er weer de aandacht voor een economische orde die gestoeld is op de sociale eigendom van de produktiemiddelen met zelfbeheer in de bedrijven.⁵ De politieke organisatie, inclusief parlementen, hoort ook in zijn gedachte onlosmakelijk geklonken te zitten op

economische organisatie van de sociale eigendom. Daarmee is althans een deel van de aanwezige maatschappelijk-fundamentele tegenstellingen opgelost. Dit ontlast het parlement in zoverre dat het zich niet langer hoeft bezig te houden met het eindeloos zoeken naar compromissen ten aanzien van tegenstellingen die in hun kern niet te verzoenen zijn. Dat een dergelijke maatschappelijke constellatie nog niet alle denken over vertegenwoordigingsstelsels overbodig maakt, is ook voor anarchisten zo klaar als een klontje.

Vertegenwoordigingsstelsel

In een rede van de Duitse anarchist Landauer kan men lezen dat hij tegen het oude parlementarisme is en voor het radensysteem, met als redegeving: 'ik ben niet onpraktisch; ik huldig niet de opvatting dat het volk massaal steeds alles kan afdoen; ik ben dus (...) voor een afvaardigingsstelsel; maar ik ben niet voor het vertegenwoordigingssysteem, dat het volk afdankt zodra het zijn vertegenwoordigers gekozen heeft.'⁶ Landauer heeft daarbij – in het voetspoor van de klassieke anarchisten – in het hoofd dat afgevaardigden op grond van hun bekwaamheid worden gekozen, werken met een gebonden mandaat en tussentijds teruggeroepen kunnen worden door hen die hen kozen.

Dat een dergelijk stelsel ook weer met de nodige procedurele waarborgen omkleed dient te zijn spreekt vanzelf. Het gaat nu juist om permanente controle mogelijk te maken van onderaf. Dit beginsel is ook vertaald in de decentrale en federalistische opzet van de maatschappelijk-politieke organisatie zoals anarchisten die zich voorstellen. Het moeten de lagere rechtsgemeenschappen (gemeenten, provincies) zijn die de hogere controleren en niet andersom. Want dat laatste loopt uit op een verstikkend centralistisch dirigisme, waarvan in ons staatsbestel sprake is. Opeenvolgende regeringen hebben wel decentralisatie in het vaandel geschreven, maar zijn nog niet veel verder gekomen dan decentralisatie van de muskusrat-bestrijding, door overheveling van die taak van het rijksniveau naar het provinciale niveau. Wat dit betreft drukte staatssecretaris Brokx het pregnant uit, toen hij over de roep om meer gemeentelijke beleidsvrijheid in het 'rijksverspreidingsbeleid woonwagelokaties' opmerkte dat de gemeenten 'weinig hebben begrepen van de staatsrechtelijke verhoudingen in ons land'.⁷

Verplichtingen

Het voorgaande leert dat anarchisten de kritiek herkennen die ook van 'burgerlijke' zijde op het bestaande vertegenwoordigingsstelsel te horen is. Het slecht functioneren treedt vooral daar op waar mensen geconfronteerd worden met verplichtingen waarin zij zich niet kunnen vinden. Eén van de redenen hiervoor is dat zij niet aan de formulering en vaststelling van die verplichtingen hebben kunnen meewerken. Anarchisten vinden dat men, naast het leveren van kritiek op een dergelijk stelsel van produktie van bindende beslissingen, ook op stelselwijziging moet aandringen, omdat men anders toch steeds voor de voeten geworpen krijgt dat men niets van de staatsrechtelijke verhoudingen begrijpt.

De anarchisten die ik heb geraadpleegd (klassieke zowel als recente) ontkennen evenwel niet dat het door hen voorgestane maatschappelijk-politieke kader ook verplichtingen scheidt. Zij wijzen er op dat mensen besluiten moeten respecteren die door een meerderheid genomen zijn. Wanneer het gaat om onvermijdelijke regels inzake het totale verband waarvan men deel uitmaakt – met name waar het produktie, distributie en transport betreft – beslist de meerderheid, aldus Constandse.⁸ Hij voegt daar aan toe dat ook in een vrijheidslievende vorm van socialisme beslissingen dienen te worden doorgezet als ze van vitale betekenis voor het geheel zijn, dat wil zeggen betrekking hebben op relaties tussen alle mensen. Men kan ook niet tornen, aldus Constandse, aan het beginsel dat voor een ieder die profiteert van produktie, distributie, openbare diensten of collectieve voorzieningen in beginsel een verplichting bestaat actief mee te werken aan de voortbrenging.

Anarchisten zullen opmerken dat mensen niet alleen moeten meewerken, maar zij zullen met Tjeenk Willink ook stellen dat mensen in staat geweest moeten kunnen zijn deel te nemen aan het besluitvormingsproces. De niet als anarchist bekend staande Tjeenk Willink formuleert bovendien nog een anarchistisch uitgangspunt: het is belangrijk burgers in hun directe omgeving zeggenschap te geven in beslissingen die rechtstreeks hun dagelijks bestaan raken. Domela Nieuwenhuis heeft kennelijk niet voor niets geroepen dat 'niemand zo geschikt is enige zaak te bepalen of te behandelen als hij die er persoonlijk belang bij heeft'.⁹ Hoewel Tjeenk Willink zeker niet zo ver gaat als Domela

Nieuwenhuis, betekent het voorstel van hem wel dat er wordt aangedrongen op het inbouwen van een direct democratisch element in een indirect democratische omgeving. Het zijn met name de zogenaamde 'pragmatisch anarchisten' (zoals Read en Goodman) die een soortgelijke stap-voor-stapbenadering voorstaan. Dit laat onverlet de kritiek die zij, en in dit geval kennelijk ook een rechtsgeleerde als Tjeenk Willink, kunnen hebben op de verwerpelijke wijze waarop de huidige regering inspraakresultaten terzijde schuift. Als een Brede Maatschappelijke Discussie leert dat een meerderheid van de Nederlandse bevolking zich tegen uitbreiding van kerncentrales richt, dan moet een regering die meerderheid niet bruuskeren door toch zulke kerncentrales te laten bouwen. Daarmee levert ze het bewijs dat onder dekking van een krappe meerderheid in het parlement, de parlementaire democratie in zulk een geval zelf verschijnt als politieke minderheidsformatie van kapitaalsbelangen en een meerderheid van de bevolking onderdrukt, hetgeen bij de opzet van het parlementaire stelsel destijds ook de bedoeling was.

Symbool-wetgeving

Wie in een dergelijke sfeer wetgevende arbeid verricht – al is het in de gebrekkige vorm van een planologische kernbeslissing – legaliseert wetsontduiking. Om dit op te merken hoeft je geen anarchist te zijn, ook iemand als de Groningse staatsrechtoloog-leraar Vis uit zich zo.¹⁰ Daar komt bij dat in ons maatschappelijk stelsel het vaak niet eens de bedoeling is om fatsoenlijke wetgevende arbeid te verrichten. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat de ene groep bepaalde nog niet algemeen erkende waarden en normen in de wet bevestigd wil zien, terwijl een andere groep het niet tot uitvoering wil laten komen. De ene groep is er dan in geslaagd symbolisch te triomferen, doordat de waarden en normen waar het die groep om gaat in de wet zijn vastgelegd. De andere groep slaagt erin de wet zodanig te formuleren (vooral in de handhavingsartikelen), dat deze niet kan worden uitgevoerd of gehandhaafd, althans de doelstellingen niet worden bereikt. Onlangs verscheen daarover van Aalders een studie, waarin met name de problematiek van 'symbool-wetgeving' aan de orde komt.¹¹

Regeringen die zo openlijk hun minachting voor respectabele wensen van bevolkingsmeerderheden tonen – men denke aan

de kerncentrale- en de kruisrakettenproblematiek – en een parlement waarin zo onverholen misbruik van het wetgevingsproces wordt gemaakt, lokken van meer mensen dan alleen anarchisten kritiek uit op het parlementarisme. Dat heeft de recente discussie over het functioneren van de parlementaire democratie wel geleerd.

Noten

- ¹ F. Domela Nieuwenhuis, *Het parlementarisme in zijn wezen en toepassing* (Amsterdam, z.j. [1907?]), blz. 128 e.v. en blz. 133 e.v.
- ² *Ibidem*, blz. 118-119.
- ³ E. Brongersma, 'Revolutie nooit op zondag' in *Socialisme en Democratie* (1962), nr 5, blz. 330-351, vooral blz. 341.
- ⁴ In 't Veld, *Nieuwe vormen van decentralisatie* (Alphen aan den Rijn, 1929), diss., blz. 27-28.
- ⁵ M. Bakunin, *Prinzipien und Organisation der internationalen revolutionären Gesellschaft* (1868), *Gesammelte Werke*, Bd. 3 (Berlijn, 1924; herdr. 1975); hoofdstuk 2 uit deze *Prinzipien* is getiteld 'Revolutionärer katechismus', waarnaar ik verwijst.
- ⁶ G. Landauer, 'Gegen den alter Parlamentarismus, für das Rätesystem', Rede vor den bayerischen Arbeiterräten am 10.12.1918. Opgenomen in U. Linse, *Gustav Landauer und die Revolutionszeit 1918-1919* (Berlijn, 1974), blz. 78-79. Citaat is eigen vertaling.
- ⁷ Geciteerd in *De Nederlandse Gemeente*. (1985), nr 31/32, blz. 590.
- ⁸ A.L. Constandse, 'Het vraagstuk van de macht', in zijn bundel *Anarchisme: inspiratiebron tot vrijheid* (Amsterdam, 1979), blz. 93-111.
- ⁹ *Geschiedenis van het socialisme*, deel 3, blz. 325.
- ¹⁰ *Hervormd Nederland*, 6 april 1984.
- ¹¹ M.V.C. Aalders, *Industrie, milieu en wetgeving: de Hinderwet tussen symboliek en effectiviteit*. (Amsterdam, z.j. [1984]), diss.